

Lapsepõlvest laskurseltsides, nooruseast Poola leegionides, täiseast Poola armees

Taastatud Poola armee ajalugu 1914–1920

Michał Przybylak

Abstract. The purpose of this article is to present the historical process of forming the independent Polish Armed Forces during the Great War. I will also analyse the myth of the Polish Legions – the national myth of the Second Polish Republic. A myth based on one person – Józef Piłsudski, father of the Polish Army as well as of Polish independence. Before the war, there were three major views concerning a future Polish state in Polish society. Two of them were based on the idea of sovereignty within a foreign empire: Russia or Austro-Hungary. The smallest group of military volunteers and social activists under the leadership of Józef Piłsudski planned to regain independence by any means. In 1904, during a meeting of the Polish Socialist Party, he announced his independence programme. One of the most important points in this was the re-establishment of the Polish Army. However, his programme did not gain much popularity in Polish society – the trauma after the last disastrous Polish uprising in 1863 was too strong.

There was a small group of young idealistic patriots in the part of Poland annexed by Austro-Hungary. Basing on their potential, Piłsudski and his colleagues (Kazimierz Sosnkowski, Władysław Sikorski, Edward Rydz and others) founded the Riflemen's Association. Before World War I in Galicia (Austro-Hungary), approximately 4,000 men were trained in shooting and tactics. Basing on the Riflemen's Association, Piłsudski formed the First Cadre Company in August 1914. It came into formation when the Riflemen's Association and the Polish Rifle Squads were mobilized between 29 July and 2 August 1914 by Piłsudski. On 3 August, the First Cadre was formally created in the Oleandry district

of Cracow. The number of members of the company varies according to different sources between 145 and 168 men. This was the first Polish regular military unit since the uprising of 1831.

Piłsudski's definition of a Polish citizen included all people who work, fight and die for Poland. In the First Company there were also many Polish Jews. During 16–27 August 1914 the First Cadre Company was reorganized and transformed into the Polish Legions. This was the second step – the middle-age of the Polish Armed Forces. The Legions became 'a founding myth for the creation of modern Poland' in spite of their considerably short existence; they were replaced by the Polish Auxiliary Corps formed on 20 September 1916 and merged later with the 2nd Polish Corps in Russia.

The Polish Legions were the basis for the creation of the Polish Army in 1918. Many generals, powerful politicians, poets and public figures – elites of the nation – started their service in the Polish Legions. The Riflemen's Association and the Legions were a rock, on which the Polish people built their independent state.

Antropomorfism on maailmakirjanduses vana ja hästi tuntud meetod. Inimesed tahavad neile tundmatuid asju, nähtusi ja protsesse enesele seletada kõige lihtsamal moel, nimelt iseenda kaudu. Üks kultuuriajaloo populaarsemaid viise on olnud ühe või teise asja võrdlemine inimese elukäiguga. See on ka ühe folklooriajaloo tuntuima mõistatuse, Sfinksi mõistatuse (mis see on: hommikul nelja jalaga, lõuna ajal kahe jalaga, õhtul kolme jalaga?) aluseks. Selliseid motiive ei leidu aga mitte ainult mütooloogias, ka moodsas juhtimisteaduses on antropomorfism hästi tuntud. Näiteks sarnaneb organisatsiooni elutsükkel vähemalt sünni ja surma puutavas inimeluga.

Niisiis, kui moodsal ettevõttel on oma elutsükkel, saame samasugusel viisil selgitada ka ükskõik millise minevikus tegutsenud organisatsiooni ajalugu, käesoleval juhul Poola armee (*Wojsko Polskie*) ajalugu 20. sajandi I poolel.¹

¹ Antropomorfism on inimlike emotsioonide, harjumuste ja kavatsuste omistamine olen-ditele ja asjadele, protsessidele ja nähtustele. Seda käsitatakse inimpsühholoogia olemusliku

Antropomorfse mudeli järgi saame välja tuua Poola armee elutsükli neli perioodi:

- sünnieelne aeg (1864–1908) – kogu Poola ühiskonna relvitustamine ja demilitariseerimine ning loobumine kõigist plaanidest taastada iseseisvus sõjaliste vahenditega;
- süünd ja lapsepõlv (1910–1914) – relvastatud iseseisvusvõitluse idee taassüünd, Laskurite Seltsi (*Związek Strzelecki*) tegevus Austria-Ungari võimu all olevas Poola osas ja Lääne-Euroopas;
- teismeiga ja noorus (1914–1918) – esimesed Poola regulaarüksused pärast 1831. aasta novembriülestõusu lüüasaamist – Poola leegionid Józef Piłsudski mitteametliku juhtimise all;
- täiskasvanuks saamine (1918–1921) – iseseisva Poola riigi regulaararmee regulaarüksused pärast iseseisvuse taastamist 11. novembril 1918 ja esimene tõsine võitlusvõime eksam Poola-Nõukogude sõja ajal (1919–1921).

Nagu kõigil inimestel ja enamikul organisatsioonidel oli ka Poola armeel tema lõpp. Me võime selleks pidada vähemalt kolme võimalikku hetke: Józef Piłsudski surm 1935. aastal, 1939. aasta katastroof II maailmasõja alguses ja lõpuks, kuid mitte viimaks, ka Poola relvajõudude (*Polskie Siły Zbrojne*) laialisaatmine läänes pärast II maailmasõja lõppu 1947. aastal. Minu hinnangul on teine võimalus kõige sobivam. Lüüasaamine 1939. a Poola kampaania ajal lõpetas Poola armee „leegionäride ajastu“. Kui armee pärast 1939. aastat Prantsusmaal ja Ühendkuningriigis uuesti üles ehitati, olid selle uuteks ülemateks juba mitteleegionäridest ohvitserid, kes hakkasid mõjutama Poola sõjaasjandust. Kolmanda Riigi ja Nõukogude Liidu vastane kampaania lõpetas Teise Poola Vabariigi ja tema armee ajaloo.

Järgnevas artiklis kirjeldatud ajajärk on Poola ja välismaa ajalookirjutuses silmatorkavalt populaarne. Kui nimetada ainult tuntumaid ja tunnustatumaid autoreid, tuleb välja tuua kindral Marian Kukiel,²

kaldvusena. Antropomorfismi juured on esiajalooos nii rahvapärimuse kui ka kunstiloomingu kujul ning enamikus kultuurides on mõistujutte, mille tegelasteks on inimlikustatud loomad. (Autor viitab sõnastikule PWN Dictionary, <https://sjp.pwn.pl>, 23. november 2019.)

² Marian Kukiel, *Zarys historii wojskowości w Polsce* (London: Orbis, 1949).

professor Leszek Moczulski,³ professor Norman Daviese,⁴ professor Janusz Pajewski,⁵ kindral Tadeusz Kutrzeba (Poola-Nõukogude sõja veteran ning edukaim Poola väejuht 1939. a kampaania ajal⁶), professor Bohdan Urbankowski,⁷ professor Piotr Stawecki⁸ ning kolonel professor Mieczysław Wrzoseki⁹ nimi. Mõistmaks ümberkorralduste ja tsükli ühelt osalt järgmisele ülemineku hetkede ajastu vaimu, tuleb uurida ka kaasaegsete mälestusi. See kõik aga on ainult väike osa asjasse puutuvast raamatutest ja allikatest.¹⁰

I. Enne sündi

1772. aastal oli Poola-Leedu riik (Rzeczpospolita) üks suurimaid Euroopa riike. Territooriumilt olid suuremad ainult Venemaa ja Osmani impeerium ning me saame siia lisada ka efemeerse Saksa Rahva Püha Rooma Keisririigi, mida valitses Habsburgide dünastia, ning koloniaal-impeeriumid, nagu Suurbritannia, Portugal, Hispaania ja Prantsusmaa. Erakordselt pika piiriga suurriigil pidi enda kaitsmiseks olema suur ja võimas armee. 18. sajandi lõpul olid isegi sellised väikesed riigid nagu Saksimaa või ka vaene Preisimaa võimelised formeerima ja ülal pidama sajatuhandemehelisi sõjavägesid.¹¹ 1772. aastal, Poola esimese jagamise aastal, oli väike Preisi kuningriik suuteline varustama 190 000 sõdurit. Samal ajal oli kümme korda suuremal Poola-Leedu riigil ainult 36 000

³ Leszek Moczulski, *Przerwane powstanie polskie 1914* (Varssavi: Bellona 2014).

⁴ Norman Davies, *White Eagle, Red Star: The Polish-Soviet War 1919–20* (London: Orbis Book, 1984).

⁵ Janusz Pajewski, *Odbudowa państwa polskiego 1914–1918* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005).

⁶ Tadeusz Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku* (Varssavi: Wydawnictwo Polskie, 1938).

⁷ Bohdan Urbankowski, *Józef Piłsudski – marzyciel i strateg* (Varssavi: RYTM, 2014).

⁸ Piotr Stawecki, *Wojsko marszałka Józefa Piłsudskiego 1926–1935* (Varssavi: RYTM, 2004).

⁹ Mieczysław Wrzosek, *Dzieje oręża polskiego 1794–1938* (Varssavi: MON, 1973).

¹⁰ Józef Piłsudski, *Moje pierwsze boje* (Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1988); Józef Piłsudski, *Rok 1920* (Varssavi: Dwa Kolory, 2014); *Józef Piłsudski. Pisma zbiorowe*, toim. Kazimierz Świątalski (Varssavi: Instytut Józefa Piłsudskiego, 1937), 15.

¹¹ Franz A. J. Szabo, *The Seven Years War in Europe 1756–1763* (London: Routledge, 2008), 90.

sõdurit, neist 24 000 lahinguvalmis.¹² Suur Seim,¹³ mis on tuntud ka nime all Nelja Aasta Seim, otsustas luua uue armee, milles oleks olnud 100 000 jala-, ratsa- ja suurtükiväelast. Kuid sõjaväe ja riigi reformimist alustati liiga hilja ja hilinevad ümberkorraldused ei päästnud Poola-Leedu riiki. 1795. aastal jagasid kolm riiki, Venemaa, Preisimaa ja Austria, Rzeczpospolita viimast korda. Hoolimata Poola-Vene 1792. a sõjast ja Kościuszko ülestõusust ei võidelnud Rzeczpospolita alamaid tegelikult oma kodumaa eest. Ülekaalukas enamus aktsepteeris uusi valitsejaid üsna ükskõikseltselt. See oli viimane ja üks tõsisemaid märke poolakate sõjanduslikust minnalaskmismeeleolust. Arvamused, et Poola iseseisvuse eest ei ole vaja võidelda, kadusid koos Poola viimase jagamisega.

Muudatuse tulemuseks oli uhke kaart, mille Poola sõdurid joonistasid Napoleoni sõdade ajajärgul. Poolakad võitlesid revolutsioonilise Prantsusmaa poolal kõigil rinnetel Hispaaniast Venemaani. 1807. aastal moodustas Napoleon Poola riikluse asendajana Varssavi hertsogiriigi. Vastandina langenud Rzeczpospolitale olid armee ja sõjandus selle riigi kõige tähtsamad valdkonnad. Poola-Leedu riigist viis korda väiksem hertsogiriik suutis ometi varustada ja ülal pidada 100 000 sõdurit.¹⁴ 1812.–1814. a kampaaniatel ajal sai enamik neist hukka. Napoleoni lüüasaamine kustutas poolakate lootused Suur-Poola uuesti ülesehitamiseks, kuid suured lahingud ja hiilgavad võidud Napoleoni sõdade ajastu lahinguväljadel äratasid Poola ühiskonna laiades ringkondades pühendumise ja huvi sõjaasjanduse vastu. Avalikud arutelud sõjaväeküsimuste, väljaoõppe ja tulevikusõdade üle olid suunatud Poola iseseisvuse taastamisele.¹⁵

Napoleoni ajastu suurim pärand Poola jaoks oli Viini kongressi otsusel loodud ja Vene tsaariga personaalunioonis oleva uue Poola Kuningriigi armee, mis rajanes 1789.–1815. a sõdade veteranidel ning oli hästi välja õpetatud, varustatud ja äsja lõppenud sõdade kogemusega. 15 aastat pärast moodustamist pidi nn Kongressi-Poola armee läbima oma esimesed tuleristsed. 1830. aasta 29. ja 30. novembri õöl puhkes novembri-

¹² Tomasz Nowak, *Historia oręża polskiego 963–1795* (Varssavi: MON, 1981), 452.

¹³ Poola-Leedu riigi parlament.

¹⁴ Marian Kukiel, *Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej 1795–1815* (Poznań: Nakł. Zdzisława Rzeckiego i Ski, 1912), 42.

¹⁵ Andrzej Chawalba, *Historia Polski 1795–1918* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2000), 73.

üleštõus. Vähem kui 30 000 Poola sõdurit ja ohvitseri alustasid sõda 300 000-mehelise Vene armee vastu. Poola regulaararmee võitis mõned lahingud,¹⁶ kuid jõudude vahekord oli ületamatu tõke – pärast 11-kuulist võitlust ja pealinna Varssavi langemist suruti üleštõus maha.

Tagasivaates oli sellel kaks suuremat tagajärge. Esiteks saadeti laiali Poola regulaararmee. Teiseks lakkas kogu ühiskond lootmast oma poliitikutele ja eriti oma sõjaväelisele eliidile. Novembriüleštõus oli Poola ühiskonna eliidi täielik läbikukkumine.¹⁷ Poliitikud ei suutnud kujundada visiooni uuest riigist ega leida vastust küsimusele, kuidas talupoegi poliitiliselt mobiliseerida. Teisalt aga jäid üleštõusuarmee kindralid ja ülemjuhatused liikmed enamasti tsaari lojaalseiks alamaiks¹⁸ ega teinud midagi, et võita sõda Venemaa vastu. Oli vähemalt kaks tõsiselt võetavat võimalust üleštõus võidule viia, kuid kumbki ei teostunud väejuhatuse vigade tõttu.¹⁹

Seega tuli ümber hinnata seisukohad, kuidas iseseisvust taastada. Emigratsioonis, enamasti Prantsusmaal ja Inglismaal elavad endised üleštõusuvalitsuse liikmed üritasid luua soodsat rahvusvahelist olukorda. Rühm aristokraate, kes olid koondunud vürst Adam Jerzy Czartoryski ümber (nn Hotel Lamberti grupp) püüdsid leida liitlasi kõikjalt, alates Prantsusmaast ja lõpetades Türgiga, kuid diplomaatilisi jõupingutusi ei saatnud edu. Püha Liit oli Euroopa konserveerinud ja ükski riik ei olnud huvitatud rahvusvahelise olukorra muutmisest, mille oleks kaasa toonud Poola elluäratamine.

Enam ei olnud ka võimalik taastada Poola regulaararmeed, nagu seda oli tehtud pärast Napoleoni ajastut. Oli ilmne, et seda ei saanud teha Poolas, kuid vabastusarmee formeerimine oli võimatu ka mõne teise riigi territooriumil, mis ei olnud Venemaaga konfliktis. Katseid asutada Poola leegione tehti Prantsusmaal, Itaalias, Türgis ja isegi Bulgaarias, kuid nende katsete ainsaks tulemuseks olid väikesed ja ebapüsivad üksused. Pärast nurjunud katseid luua leegione väljaspool Poolat oli selge, et iseseisvuse võib taastada ainult liikumine, mis lähtub kodumaalt. Niisiis, kui ei olnud

¹⁶ Jerzy Łojek, *Szanse Powstania Listopadowego* (Varssavi: PAX, 1986), 214.

¹⁷ *Ibid.*, 70–82.

¹⁸ Marek Tarczyński, *Generalicja powstania listopadowego* (Varssavi: MON, 1980), 152.

¹⁹ Marian Kukiel, *Zarys historii wojskowości w Polsce* (London: Orbis, 1949), 243–247.

võimalik üles kutsuda üleeuroopalisele sõjale ega ka moodustada tugevat regulaararmeed, pidid poolakad leidma mõne teise võimaluse.

Mõned Poola sõjandusteoreetikud tegid ettepaneku ülestõusuks, mis põhinenuks talupoegade massiarmeedel ja irregulaarsel sõjapidamisel.²⁰ See oli kolmas tee iseseisvuse taastamiseks. Mitu teoreetikut, nagu Chrzanowski,²¹ Mierosławski²² või Stolzman²³, nõudsid kogu rahvuse, kõigi poolakate kaasamist võitlusse. Võit tulevases sõjas Venemaa vastu pidi saavutatama tohtu arvulise ülekaaluga, mis pidi ületama venelaste eelise väljaõppes ja sõjatehnikas. Need ideed said väga populaarseks ja lisati ülestõusule orienteeritud parteide ametlikesse programmidesse. Poola sihte mõjutasid samuti Euroopa üldised suundumused: Saksa maal, Itaalias ja Balkanil püüdsid partisanid kukutada *ancient regime*'i valitsejaid. Mõne sõjandusteoreetiku arvates oli massiline partisanisõda iseseisvusvõitluse peamine meetod.²⁴

Need suundumused, ja võib-olla ka Vene võimude tegevus,²⁵ viisid järgmise Poola ülestõusuni. Jaanuariülestõus algas 22. jaanuaril 1863. Väike rühm Poola geriljasid püüdis hõivata üht suurematest Poola linnadest ja luua tingimused legaalse ja avaliku Poola valitsuse ametisse astumiseks. Seejärel oleks rahvuslik valitsus avaldanud proklamatsiooni pärisorjuse kaotamise kohta. Vabad talupojad oleksid ülestõusuga liitunud ja oma suure arvu tõttu suutnud võita sõja Venemaaga. Samal ajal oleksid sõjaväevõimud formeerinud irregulaarsed sõjaväeüksused ja muutnud need intensiivse väljaõppega regulaarüksusteks. Puhtsõjalisest seisukohast on sedasorti plaanid jäänud peaaegu alati teostamata. Ka käesoleval juhul nurjus isegi esimene ülestõusuplaani osa. Raskete talviste tingimuste ja vastase ülekaalukate eeliste tõttu muutus jaanuariülestõus kiiresti vähimagi eduvõimaluseta sõjaks, kuid peaaegu kaks aastat

²⁰ Jacek Lasota, *Asymetria w walce zbrojnej* (Varssavi: Akademia Obrony Narodowej, 2014), 52–71.

²¹ Wojciech Chrzanowski, *O wojnie partyzanckiej* (Pariis, 1835).

²² Ludwik Mierosławski, *Instrukcja powstańcza* (Pariis, 1862).

²³ Karol B. Stolzman, *Partyzantka, czyli wojna dla ludów powstających najwłaściwsza* (Varssavi: MON, 1959), 31.

²⁴ Stefan Kienieicz, *Powstanie Styczniowe* (Varssavi: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987), 72.

²⁵ Paweł Jasienica, *Dwie Drogi. O Powstaniu Styczniowym* (Varssavi: Pruszyński i Ska., 2009), 45–51.

sidusid väikesed ja väga mobiilsed Poola üksused üle 300 000 Vene regulaarmee sõduri. Jaanuariülestõusu vältel pidasid Poola irregulaarüksused üle tuhande lahingu ja tulevahetuse, oma elu ohverdas ligikaudu 200 000 Poola ülestõusnut, ent 1864. a detsembris suruti ülestõus maha. Seda daatumit peetakse Poola ühiskonna suure muutuse alguseks.²⁶

Pärast ülestõusu mahasurumist algasid Vene repressioonid: umbes 100 000 inimest saadeti Siberisse, konfiskeeriti tuhanded maavaldused, keelati poola keele kasutamine ametiasutustes ja koolides – alustati venestamist.²⁷

Aastatel 1830–1863 korraldasid ja kaotasid poolakad neli ülestõusu. Kaks neist – novembriülestõus ja jaanuariülestõus – olid rahvuslikud katastroofid²⁸ ja seda oli Poola ühiskonnale liiga palju. Lüüasaamise ja repressioonide tagajärjel loobus enamik poolakaid iseseisvuse taastamise programmist, mille vahendeiks olnuks ülestõus ja relvastatud võitlus. Eliit valis positiivse programmi, võitluse mittesõjaliste – majanduslike, kultuuriliste ja sotsiaalsete – vahenditega. Ülekaalu saavutasid militarismi ja relvastatud võitluse vastased, kes käsitasid iga poolakate manifestatsiooni järjekordse ülestõusu ähvardusena. Tagajärjeks oli olukord, kus vaenlane ei olnud enam selgelt defineeritud. Ülestõusude ebaõnnestumine tegi poolakatele selgeks, et Venemaa, Preisimaa ja Austria vastu sõdimine ei ole neile jõukohane. Seega polnud mingit mõtet alustada võitlust või isegi selleks valmistuda. Programm, mis nägi ette koostööd alistajatega, võitis üha rohkem toetust. Koostöö tegi Poola majandusarengu sõltuvaks okupeerivatest riikidest. Välisvaenlase asemele astus sisevaenlane ja sajandivahetusel ilmnesid ka Poolas kõik moodsat ühiskonda lõhestavad liikumised.²⁹ Klassivastuolud saavutasid ülekaalu rahvusluse suhtes. Nende tendentside esiletõusu ilmestas poliitiliste erakondade tekkimine:

²⁶ Stefan Kieniewicz, *Polska XIX wieku: państwo, społeczeństwo, kultura* (Varssavi: Wiedza Powszechna, 1986), 262–270.

²⁷ Stefan Kieniewicz, *Trzy powstania narodowe: kościuszkowskie, listopadowe i styczniowe* (Varssavi: Książka i Wiedza, 1994), 252–268.

²⁸ Michał Przybylak, „Weterani Powstania Styczniowego w II Rzeczypospolitej,” – *Polscy weterani i kombatanCI wczoraj i dziś*, toim. Piotr Lotarski (Varssavi: Akademia Obrony Narodowej, 2016), 11.

²⁹ Marek Chamot, *Entuzjazm i zwątpienie. Obraz własny Polaków w wybranej publicystyce prasowej trzech zaborów w latach 1864–1914* (Toruń: UMK, 2003), 37.

Demokraatlik Rahvuslik Partei, Sotsialistlik Partei, Rahvapartei ja kristlikud demokraadid.³⁰ Poola ühiskond hakkas jagunema vastavalt tavapärasele ühiskondlikele konfliktidele, mis on meile ajaleheveergudelt, televisioonist ja internetist tuntud ka tänapäeval. Jaanuariülelõustule järgnenud ühiskondliku apaatia tõttu loobuti iseseisvuse unistusest ja selle asemele tuli autonoomiaidee. Esiplaanile kerkis idee avalikust koostööst Venemaa või Austriaga autonoomse Poola riigi ülesehitamise nimel.

Veel enam, poolakad olid üha rohkem veendunud, et iseseisvad relvajõud toovad endaga kaasa ainult repressioone. Nad ei näinud enam ühtki põhjust, miks Poola armee peaks üldse eksisteerima, ja arvasid, et iga ülelõust on Poola ja okupeerivate riikide võimaluste tohtu erinevuse tõttu määratud lõppema katastroofiga.

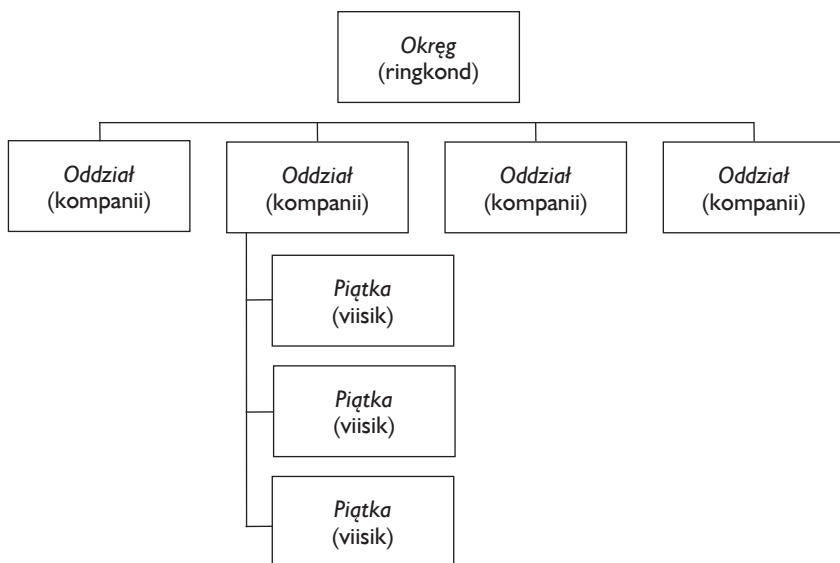
Teisalt hävitasid ülelõustule järgnenud Vene repressioonid Poolas feodalismi viimased reliktid. Pärisorjus kaotati ja talupojad hakkasid liikuma linnadesse, luues uue ühiskonnaklassi – proletariaadi, millest 20. sajandi esimesel kümnendil sai kõige aktiivsem ühiskonnakiht.

Poolakate ühiskondlikul aktiivsusel 20. sajandi esimesel kümnendil oli kaks põhivoolusuunda: internatsionalistlik sotsialism nägi iseseisvust tööliste huvidele ohutu fantaasiana, positivistid aga olid iseseisvuse programmi ühiskonna majandusliku arengu huvides samuti kõrvale jättnud. Positivistide meelest oli koostöö okupatsioonivõimudega (Venemaa ja Austriaga) lubatav.

19. sajandi viimastel kümnenditel ei olnud Poolas ühtki märkimisväärset parteid, kes oleks kuulutanud vajadust taastada Poola iseseisvus ja ehitada üles Poola relvajõud.

Poliitilise võitluse palangus pidas enamik poolakaid ülelõustu ja iseseisvuse võitluse ideed ainult romantiliseks unistuseks. Kuni 1908. aastani ei näinud poliitikategelased võimalust nõuda Poola iseseisvust ega arvestanud relvavõitlusega selle saavutamise vahendina. Poola ühiskond oli relvitustatud ja kaotanud oma võitlusvaimu. Poola Sotsialistlik Partei (*Polska Partia Socjalistyczna*, PPS) oli pärast jaanuariülelõustu lüüasaamist esimene partei, kes avaldas programmi, milles sisaldus ka võitlus

³⁰ Ireneusz Ichnatowicz, *Spoleczeństwo polskie 1864–1914* (Varssavi: KWK, 1988), 62.



Joonis 1. Poola Sotsialistliku Partei Võitlusorganisatsiooni (PPS OB) ülesehitus

iseseisvuse nimel.³¹ PPS ei olnud tavapärane sotsialistlik partei – nende sotsialism oli tegutsemise ideoloogia, majandusprogramm oli neile väiksema tähtsusega. Iseseisev Poola oli sotsialistide esimene nõudmine. Pärast iseseisvuse saavutamist pidi olema piisavalt aega tegelda ühiskondlike küsimustega.

Oma tegevuse kaitseks asutas PPS 1904. aastal Võitlusorganisatsiooni (*Organizacja Bojowa*, OB). Võitlusorganisatsiooni juht oli Józef Piłsudski, kuid see allus ka keskkomitee korraldustele. Piłsudskil ja keskkomiteel olid erinevad eesmärgid. Piłsudski tahtis välja õpetada isikkoosseisu tulevase Poola armee jaoks ja käsitas sotsialistlikku ideoloogiat ainult kui kattevarju, samal ajal kui tulihingelised PPS-i sotsialistid tahtsid OB-d kasutada jõuna, mis oleks võimeline täitma töölisklassi nõudmisi. Seni kuni ühine vaenlane oli Venemaa, polnud see probleem. OB korraldas üle 2500 aktsiooni, millest kõige kuulsamad olid 1905. aasta revolutsioon

³¹ Jan Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna 1892–1948* (Varssavi: Książka i Wiedza, 1983), 92.

(mõned ajaloolased nimetavad seda ka järjekordseks rahvuslikuks ülestõusuks), verine kolmapäev³² ja Bezdany rongirööv³³.

OB oli esimene võitlusorganisatsioon Poolas, kes võitles peamiselt linnakeskkonnas ja oli seetõttu sunnitud välja arendama innovaatilisi taktikalisi lahendusi. Eelkõige kasutas OB palju tähelepanu äratavat terrorit, millega propagandistlik tulemus saavutati kõige väiksemate jõupingutustega. See võitlusvorm nõudis täpset plaanimist ja üllatusrünnakuid eriliste sihtmärkide vastu. Tegemist oli linnapartisanisõjapidamise klassikalise vormiga, mille eesmärk oli vaenlase kõrvaldamine ja toetuse võitmine kohalike elanike seas. Niisugused võitlusvormid eeldasid eriliste relvade kasutamist, milleks olid väikesed püstolid ja tugevad lõhkeained. Üks kõige iseloomulikumaid nähtusi OB juures oli selle organisatsioon, mis põhines tüüpilisel konspiratsiooniskeemil. Viis inimest, kes tegutsesid ainult üheskoos, moodustasid jao (*Piątka*, viisik). Põhiline võitlusüksus, *Oddział* (kompanii), koosnes kolmest jaost. Ainult jaoülemad teadsid võitlusüksuse juhi nime. Kompaniid omakorda rühmitusid ringkondadeks (*Okręg*). Analoogselt madalaima tasemega tundsid ainult kompaniiülemad kedagi organisatsiooni kõrgema taseme liikmetest³⁴ (vt joonis 1). Konspiratsioon oli efektiivseim abinõu Vene salateenistuse vastu, aga ei sobinud regulaarüksuste organiseerimiseks.

Sotsialistid aga keskendusid järjest rohkem revolutsioonilisele tegevusele ning PPS-i sisekonflikti tagajärjel lõhenes organisatsioon 1906. aastal kaheks parteiks: PPS-i Revolutsiooniline Fraktsioon ja Sotsialistlik Pahempoolne PPS.³⁵ Võiduka ülestõusu alustamiseks vajas Piłsudski laie-

³² Koordineeritud rünnakud mitmes Poola linnas politseinike ja kaitsepolitsei (ohranka) agentide vastu 15. augustil 1906. (*Tlk.*)

³³ Postirongi ründamine Bezdonyzes (pl Bezdany) Vilniuse lähedal Piłsudski juhtimisel ööl vastu 27. septembrit 1908. Rong vedas maksuraha Varssavist Peterburi. Rünnakus osales 20 inimest, sh Piłsudski tulevane abikaasa Aleksandra ja kolm hilisemat Poola peaministrit: Tomasz Arciszewski, Aleksander Prystor ja Walery Sławek. (*Tlk.*)

³⁴ Seda organisatsioonitüüpi kasutati enamikus salaorganisatsioonides, nagu ka Poola pörandaalused ja Prantsuse vastupanuliikumine II maailmasõja ajal. Jan Karski, *Story of The Secret State* (London: Penguin Classic, 1999), 45; Jan Nowak-Jeziorański, *Courier from Warsaw* (Detroit: Wayne State University Press, 1982), 84.

³⁵ Anna Żarkowska, *Dziedzicwo Rewolucji 1905–1907* (Varssavi: Muzeum Niepodległości w Warszawie, 2007), 41–61.

mat avalikku toetust, mida PPS ei suutnud talle pakkuda. Seetõttu asutas ta 1908. aastal Aktiivse Vastupanu Liidu (*Związek Walki Czynnej*) eesotsas Kazimierz Sosnkowskiga, kes ei olnud sotsialistidega seotud. Organisationsiooni eesmärgiks oli saavutada palju laiem ühiskondlik baas ja saada rahvusliku sõjaväe aluseks, mis ei oleks parteiline võitlusüksus, nagu seda oli OB PPS.

II. „Sünd ja lapsepõlv“ – Aktiivse Vastupanu Liit ja Laskurite Selts

Esimesed sammud 20. sajandi Poola armee loomiseks olid tehtud. Võitlusorganisatsioon või Aktiivse Vastupanu Liit olid formeeritud ja tegutsesid salaiühingutena – sõjaajalugu aga ei tunne ühtki salaja formeeritud regulaararmeed.³⁶ Et Józef Piłsudski ja veel üks rühm iseseisvusaktiviste tahtsid moodustada ajakohaseid relvajõude, tuli astuda järgmine samm.

1910. aastal asutas Piłsudski Austria Galiitsias Laskurite Seltsi. Austria võimud pakkusid ühe 1908. aastal vastuvõetud seadusega niisuguse võimaluse ja Piłsudski kasutas seda. See oli esimene kord pärast 1830. aastat, kui oli võimalik anda poolakatele rahvuslikes organisatsioonides legaalselt ja ametlikult sõjalist väljaõpet. Esimene avalik ja seaduslik laskurkompanii asutati 1910. aastal Lvivis. Selle esimees oli Władysław Sikorski ning samal aastal moodustati haruorganisatsioon Krakówis. Nelja sõjaeelse aasta jooksul käis laskurite ridadest läbi umbes 25 000 liiget. 1912. aastal valiti Józef Piłsudski ülemjuhatajaks (mõne tema alluva jaoks jäi ta ülemaks kogu ülejäänud eluks). Ülemjuhatus jagunes kolmes ringkonnaks – Kraków, Lviv ja Rzeszów – ning haruorganisatsioonid välismaal asutati Belgias, Šveitsis, Prantsusmaal, Saksamaal ja Ühendkuningriigis. Taktikaliselt ja operatsiooniliselt jagunes organisatsioon kompaniideks, rühmadeks ja jagudeks.³⁷

Kuni 1914. aastani liitusid Laskurite Seltsiga noored, haritud ja aktiivsed linnainimesed. Nad olid mässajad, kes trotsisid oma lojaalseid vana-
maid.

³⁶ Urbankowski, *Józef Piłsudski*, 121.

³⁷ Małgorzata Wiśniewska, *Związek Strzelecki 1910–1939* (Varssavi: Neriton, 2010), 24.

Väljaõppekava põhines Austria jalaväe ja ratsaväe lahingumäärustikel. See sisaldas laskmist, pioneerindust, pikki rännakuid, maskeerimist, rühma- ja kompaniiharjutusi ning palju muud. Asutati ka ohvitserikool eesmärgiga valmistada ette tulevase Poola armee koosseisu.³⁸

Suurim probleem oli moodsa relvastuse ja varustuse puudumine. Laskurid pidid ise ostma vormi ja varustuse ning relvadeks olid vanad Wernkli vintpüssid.

Vormiks oli hall kuub, püksid ja müts, kokardiks oli ilma kroonita kotkas. See pidi sümboliseerima Laskurite Seltsi üleriigilist olemust ja vabariiklikke ideaale. Nelja aasta jooksul suutis Laskurite Selts välja õpetada umbes 10 000 tulevast sõdurit. Tuleb siiski tähelepanu juhtida, et see oli amatööride sõjavägi peaaegu ilma taktikalise ja operatsioonilise ettevalmistusega, kuid erakordselt kõrge moraaliga.

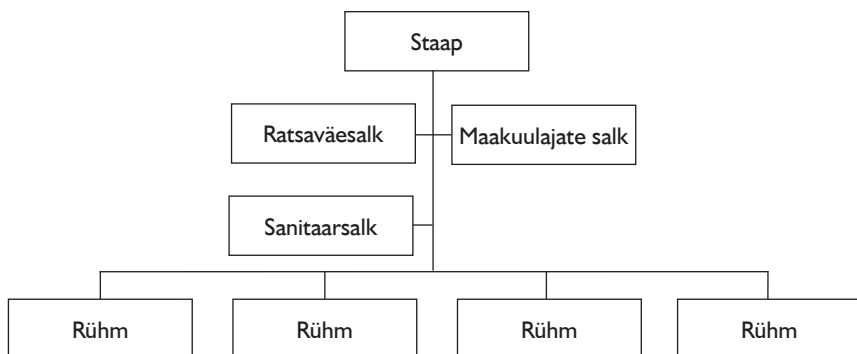
Laskurite Seltsi põhikirjalised eesmärgid sisaldasid kehalisi harjutusi ning distsipliini ja sõjalise täpsuslaskmise arendamist, kuid esmatähtis oli isikkoosseisu ettevalmistamine tulevaseks ülestõusuks Venemaa poolt okupeeritud Poola osas ning samuti uuestisündiva Poola armee jaoks. Peale selle alustati koostööd Austria luureteenistusega, mis kandis hoolt laskurite organisatsioonide eest. Hilisematel aastatel kasutasid poliitilised vastased seda ära nii laskurite kui ka marssal Piłsudski enda vastu.

III. „Keskiga“ – Poola leegionid ja teised Poola sõjaväelised organisatsioonid I maailmasõja ajal

Rahu ja ettevalmistuse aeg lõppes 28. juulil 1914, kui Austria-Ungari kuulutas Serbiale sõja. 1914. aasta augusti alguses anti salajane korraldus väljavalitud laskurite töölt või ametist vabastamiseks ja mobiliseerimiseks. Nad pidid mõne päevaga koonduma määratud kohta. Selleks valiti välja Kraków, kus 6. augustil oli juba umbes 4500 Laskurite Seltsi liiget. Kolm päeva varem oli formeeritud 1. kaadrikompanii, mis ületas 6. augustil Galiitsia piiri ülesandega algatada Vene-vastane ülestõus.³⁹

³⁸ Włodzimierz Suleja, *Józef Piłsudski* (Wrocław: Ossolineum, 2009), 139.

³⁹ Paweł Michalak, *Czyn Zbrojny Legionów Polskich* (Koszalin: WH PK, 2015), 34.



Joonis 2. 1. kaadrikompanii struktuur

144 Poola armee sõdurit, esimene regulaarüksus pärast 1831. aastat, moodustasid taasloodud armee tuumiku, formaalselt nime all Poola leegionid ja Poola Sõjaline Organisatsioon. Poola eesmärk oli tagasi pöörduda Euroopa suurde poliitikasse. Laskurite Seltsile aga tähendas I maailmasõda hääbumist. Keiserlik-kuningliku armee sundmobilisatsiooni tõttu astusid kõik aktiivsed liikmed, kellel see oli võimalik, leegionidesse ja Laskurite Seltsi haruorganisatsioonid lakkasid olemast.

Nagu eespool märgitud, loodi 6. augustil Laskurite Seltsi parimatest liikmetest Poola relvajõudude esimene regulaarüksus, mis sai nimeks 1. kaadrikompanii. Võrreldes teiste armeedega, kes võitlesid I maailmasõjas, oli see üliväike sõjaline jõud. Nad liikusid Krakówist Kielce poole eesmärgiga algetada Kongressi-Poolas Vene-vastaseid ülestõuse. Kompaniisse kuulus 144 meest, kelle seljakottides oli üle 160 luulekogu. See oli I maailmasõja kõige paremini haritud ja kõige ideoloogilisem armee.

1. kaadrikompaniis (vt joonis 2) oli kolm jalaväerühma, sanitaarsalk, maakuulajate salk ja väike ratsaväeüksus hilisema kindrali Belina Prażmowski juhtimisel. Ratsväeüksusel polnud alguses isegi hobuseid ega sadulaid ning mehed pidid oma ratsaväevarustust turjal kandma.

Pärast 1. kaadrikompanii esimesi edutuid lahinguid pidid Piłsudski sõdurid taganema Galiitisasse, kus neist sai uue väekoondise, Poola leegionide tuumik. Leegionid kasvasid 16 000-meheliseks: kolm jalaväebrigaadi, kaks ratsaväerügementi, üks suurtükiväerügement ja toetus-

üksused.⁴⁰ Leegionäri vormi iseloomulikuks tunnuseks oli müts, nn Maciejówka, mis võeti kasutusele Austria vormimütside asemele ning millest sai leegionäride sõltumatus ja mässumeelsuse sümbol.⁴¹ Leegionäri vorm oli Austria vorm, mille ainsaks erisuseks olid Poola tähistused kraele kinnitatud brigaadi- või rügemendiembleemidel. Alates 1915. aastast olid leegionid relvastatud samamoodi kui Austria üksused.

1913. aastal nägi Piłsudski õigesti ette maailmasõja käiku ja mis veel tähtsam, selle tulemust.⁴² Ta oli veendunud, et Saksamaa ja Austria purustavad Venemaa ja siis purustavad lääneriigid neid endid. Sellest lähtuvalt kujundas ta oma poliitikat. Sealjuures ei olnud Keskkriigid Poola iseseisvusest huvitatud – nad nõudsid miljonite mobiliseeritute ohverdumist ise mitte midagi lubamata. Saksamaa ja Austria keisrite 1916. aasta 5. novembri ühisavaldus oli ebaselge.⁴³ Piłsudski otsis ainult võimalust alliansi lõpetamiseks ning selle võimaluse pakkus sakslaste katse sundida leegionäre truudust vanduma Poola kuningale (keda sel ajal ei olnud) ning ühtlasi töötama, et nad hoiavad relvavendlust Saksa ja Austria-Ungari sõduritega. Piłsudski keelas talle lojaalsetel leegionäridel vanet anda ning ainult 2. brigaadi leegionärid ja osa 3. brigaadi meestest otsustasid seda sellegipoolest teha. See oli leegionide lõpp – Piłsudski ja Sosnkowski vangistati. Endised sõdurid ja leegionärid, kes ei olnud Austria alamad, saadeti sõjavangilaagrisse. Austria alamatest poolakad inkorporeeriti Austria armeesse ja saadeti Itaalia rindele. Mõned leegionärid ja vabatahtlikud moodustasid uue väekoondise, mis sai nimeks Poola sõjavägi (*Polnische Wehrmacht*). See allus Saksa võimudele Varssavis ja selle eesmärgiks oli meelitada Poola nekruteid Saksa armeesse. 1918. a aprillis oli väekoondises umbes 9000 sõdurit ja ohvitseri.⁴⁴ *Polnische Wehrmacht*'i suurim teene oli eeskirjade ja sõjaliste operatsioonide teoreetiliste aluste

⁴⁰ Stanisław Czerep, *II Brygada Legionów Polskich* (Varssavi: Bellona, 2007), 20.

⁴¹ Piłsudski, *Moje*, 31.

⁴² Józef Szaniawski, *Marszałek Piłsudski w obronie Polski i Europy* (Varssavi: Ex Libris, 2008), 13.

⁴³ 5. novembril 1916 avalikustas Venemaal vallutatud Poola osa Saksa kindralkuberner Hans von Beseler Varssavis Austria-Ungari ja Saksa keisri otsuse moodustada Poola kuningriik, kuid ilma kuninga ja täpselt kindlaks määratud piirideta. Samasuguse avalduse tegi Lublinis, mis oli Austria-Ungari okupatsiooni all, sealne Austria kindralkuberner Karl Kuk. (*Tlk.*)

⁴⁴ Mieczysław Wrzosek, *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej, 1914–1918* (Varssavi: Wiedza Powszechna, 1990), 363.

väljatootamine iseseisvuse uutes tingimustes. Sõdadevahelise ajajärgu kõige autoriteetsema Poola sõjandusajakirja Bellona asutasid *Polnische Wehrmacht*'i ohvitserid.

I maailmasõja ajal ei võidelnud Poola nimel ainult Poola leegionid. I maailmasõda peeti suurriikide vahel, mis olid vastutavad Poola jagamise eest ja pidid äratama Poola kodanike huvi. Vastukaaluks Poola leegionidele moodustasid venelased 1914. aastal oma Poola väekoondise, Puławski leegioni.⁴⁵ Sellesse lühiajalisse üksusse, mis jäi Vene väejuhatuse alla, kuulus 1000 vabatahtlikku. Pärast mõnekuulist ilma relvadeta väljaõpet osales Puławski leegion mitmes lahingus sakslaste vastu ja kandis kohutavaid kaotusi – lõpuks oli tuhandest sõdurist alles ainult 150. 1915. a oktoobri alguses saadeti Puławski leegion laiali.⁴⁶

Pärast Vene 1917. a veebruarirevolutsiooni formeeriti uued Poola väekoondised. Laguneva Vene impeeriumi lääneosas loodi kolm Poola korpust, kuid ainult üks neist, 1. Poola korpus kindral Dowbór-Muśnicki alluvuses, kujutas endast tegelikku sõjalist jõudu. I maailmasõja lõpu idarinde kaoses võitles 1. Poola korpus bolševike Punaarmee vastu, tegi koostööd Saksa Ober Osti vägedega Minski vallutamisel, tunnustas 1918. a märtsis Regentnõukogu⁴⁷ ning alistus mais Saksa vägedele Babruiskis. Mõlemad ülejäänud korpused, 2., mis formeeriti Bessaraabias, ja 3., mis moodustati Ukrainas, ei saavutanud lahinguvõimet ja lagunesid bolševike revolutsiooni kaoses. Vene kodusõjas moodustati veel kolm taktikalist väekoondist: 4. jalaväediviis Bessaraabias (kindral Żeligowski juhtimisel), 5. jalaväediviis Siberis ja väike antibolševistlik üksus Murmanskis.⁴⁸

Peale Ida-Euroopa formeeriti Poola üksusi ka läänerindel. Esimene katse moodustada Poola leegion Prantsusmaal tehti Bayonne'is. Rühm Poola vabatahtlikke tegi katset moodustada rahvusüksust, kuid pärast mitut Vene saatkonna protesti muutsid prantslased Poola leegioni Prant-

⁴⁵ Michał Przybylak, *Opinie polskiego korpusu oficerskiego na temat I Wojny Światowej na łamach Bellony w latach 1918–1927* (praca magisterska: Uniwersytet Warszawski, 2013), 8–14.

⁴⁶ Henryk Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920* (Varssavi: Książka, 1921), 32.

⁴⁷ Kolmeliikmeline (Varssavi peapiiskop kardinal Aleksander Kakowski ning kaks suurmaamannikku, vürst Zdzisław Lubomirski ja Józef Ostrowski) organ kuninga rolli täitmiseks kuni tema troonileasumiseni, moodustati 1917. a septembris. 1918. a 11. novembril loovutas võimu Józef Piłsudskile. (Tlk.)

⁴⁸ Evan Mawdsley, *Wojna Domowa w Rosji 1917–1920* (Varssavi: Bellona, 2010), 262.

suse Vöörleegioni Poola kompaniiks. 1915. a rindevõitlustes langes 75% sõduritest ja kompanii saadeti laiali. Olukord muutus pärast Vene impeeriumi kokkuvarisemist – keegi ei saanud enam takistada Poola relvajõudude sündi Antandi poolel, sest Poola asjad olid lakanud olemast Venemaa siseasjad. 4. juunil 1917 moodustati Poola armee Prantsusmaal. Seda nimetati ka Siniseks Armeeks, sest mehed kandsid Prantsuse armee sinist vormi. Armee, mida juhtis kindral Józef Haller, sai parima väljaõppe ja varustuse, mis kõigil Poola üksustel enne 1918. aastat üldse oli olnud. Sinine Armee koosnes kolmest korpusejuhatuses, seitsmest jalaväediviisist, kolmest suurtükiväerügemendist, neljast ratsaväerügemendist, tankirügemendist (Poola ajalookirjanduses 1. tankirügement), seitsmest lennueskadrillist ja täielikult varustatud logistikaüksustest.⁴⁹ Umbes 62 000-meheline Sinine Armee naasis Poolasse 1919. aastal. Sarnaselt Halleri armeega moodustati Poola armee ka Itaalias. Umbes 60 000 Austria-Ungari sõjavangi värvati Itaalias asunud sõjavangilaagritest, õpetati välja, relvastati ja saadeti Poolasse.

1918. a oktoobris, kuu enne I maailmasõja lõppu, oli Poolal umbes 59 000 sõdurit, sh:

<i>Polnische Wehrmacht</i>	4800,
endised leegionärid	15 500,
Poola korpused Venemaal	27 000,
Saksa ja Austria-Ungari armeede sõjavangid	2000 meest.

See oli liiga väike arv isegi ainult osa Poola territooriumi kontrollimiseks, veel vähem võitlemiseks uute Poola piiride eest.⁵⁰

IV. „Täisiga“ – Poola relvajõud piirisõdades 1918–1921

Lapsepõlvele järgneb alati täisiga. Piiblis on piir nende kahe perioodi vahel täpselt kindlaks määratud: *Kinnitage endid ja olge mehed [---]! Olge mehed ja sõdige!*⁵¹ Seega on piiriks lapse ja mehe vahel vastutustunne.

⁴⁹ Witold Trawiński, *Odyseja polskiej Armii Błękitnej* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989), 62.

⁵⁰ Zdzisław Jagiełło, *Piechota Wojska Polskiego 1918–1939* (Varssavi: Bellona, 2007), 19–21.

⁵¹ 1Sm 4:9.

Poola armee jaoks saabus hetk võtta vastutus 1918. a novembris. Selleks ajaks olid lagunened kõik kolm suurriiki, mis olid vastutavad Poola jagamise eest 18. sajandil. Poola sai kehtestada oma uued piirid ja kaitsta oma kodanikke ainult sõjalise jõuga. Poola armee taassünni ametlikuks tähtpäevaks (päev, kui sõjavägi pidi üle võtma vastutuse) võib pidada 12. novembrit 1918. Siis avaldas kõigi Poola relvajõudude uus ülemjuhataja Józef Piłsudski oma esimese käsu kõigile Poola sõduritele:

Sõdurid!

Ma võtan Teie juhtimise üle hetkel, mil iga poolaka süda tuksub kõvemini ja elavamalt ning meie maa lapsed on näinud vabaduse päikest kogu tema hiilguses. Koos Teiega olen liigutatud sel ajaloolisel hetkel ning Teiega koos töotan pühendada oma elu ja vere Isamaa ja tema kodanike hüvanguks ning nende õnne nimel.

Sõdurid!

Ilmasõja ajal on eri kohtades ja erinevates tingimustes vormunud taotlused luua Poola väeüksusi. Meie rahva – tundus – ravimatu puude tingimustes olid säärased püüded auväärased, kuid jäid hoolimata ettevõtmise kangelaslikkusest juba ettemääratult väheseks ja ühekülgeks. Nende pärandiks on killustatus, mis on sõjaväele kahjulik. Loodan, et igaüks Teist suudab end ületada ning annab oma panuse jõupingutustesse erimeelsuste ja hõõrumiste ning klikkide ja kolkluse kõrvaldamiseks sõjaväest, et võimaldada luua kiiresti kollektiivsustunne ja lihtsustada tööd.

Sõdurid!

Kogu Meie Rahvas seisab praegu ülesannete ees, mida ta saab lahendada ainuüksi oma jõu ja tahte erakordse pingutusega. Oma valdkonnas seisavad need ülesanded ka meie ees. Neid lahendada saab meil olema aga raskem, sest teenistuse karmus paneb sõduri tunnetele ja südamele omalt poolt tihtilugu lisakoorma. Nii kõige rõõmsamatel kui ka kõige raskematel hetkedel peab sõdur ennast valitsema ja olema tasakaalukas ning võimeline täitma oma ülesandeid korralikult ja täpselt. Üleastumisi võib siin hõlpsamini ette tulla kui kõigil teistel ümberringi, sest neil pole praegusel hiilguse hetkel seda lisakoormat, mida sõdur alati endaga kannab.



Eesti riigivanem Otto Strandman riigivisiidi ajal Poolas vastuvõtul relvajõudude peainspektori marssal Józef Piłsudski juures Belvedere lossis. Vasakult teine Poola sõjainistri staabiülem, hilisem välisminister kolonel Józef Beck, tema paremal käel kolonel Antoni Durski-Trzaska, I korpuseringkonna staabiülem, paremalt teine major Franciszek Sobolta, sõjainistri käsundusohvitser. Józef Piłsudski vasakul käel seisab major Herbert Grabbi. 9. veebruar 1930. RA, EAA.2111.1.10220.1

Tahaksin, et ma sellepärast ei peaks Teile etteheiteid tegema ning saaksin – andes rahva ees oma tegevusest aru – nii enese kui ka Teie kohta ausalt öelda, et me polnud mitte ainult esimesed, vaid ka head surmaunest ärkava Poola sõdurid.

Lugeda see käsk rindel ette mulle alluvatele väeüksustele.

Varssavi, 12. novembril 1918. aastal.⁵²

⁵² Józef Piłsudski, „Pierwszy rozkaz do Wojska Polskiego“ – Józef Piłsudski. *Pisma zbiorowe*, toim. Kazimierz Świtalski (Varssavi: Instytut Józefa Piłsudskiego, 1937), 15. Poola keelest eesti keelde tõlkinud Mairi Ernits ja Sławomira Borowska-Peterson. Täname Poola suursaatkonda Eestis. (Tlk.)

Selles käsus nimetatakse sõjaväe taaselustamisega seotud probleeme. Taassündinud Poola armee kujutas endast erakordselt komplitseeritud mosaiiki I maailmasõja eri riikide relvajõudude taustaga sõduritest⁵³ ja pidi toime tulema paljude raskustega. Suurimad neist olid keeleprobleemid, erinev väljaõpe ja erinevad määrustikud, täiesti erinevad sõjalised traditsioonid, sagedased konfliktid I maailmasõja pärandina, erinevad relvad ja logistilised probleemid. Ka ühiskond, mis oli usuliselt, etniliselt ja keeleliselt väga mitmekesine, oli üks probleeme. Olukorra kompleksust kajastab näiteks Poola ohvitserikorpusse taust 1919. ja 1921. aastal (vt tabel 1).

Tabel 1. 1919. ja 1921. aastal Poola armees teeninud ohvitseride taust⁵⁴

Päritolu	Kindralid		Kolonelid		Kolonelleitnandid		Kõik	
	1919	1921	1919	1921	1919	1921	1919	1921
Vene armee	51	66	160	197	155	465	366	728
Austria armee	36	60	91	175	158	583	285	810
Saksa armee	–	3	–	12	–	58	–	73
Poola leegionid	4	12	7	52	28	178	39	242
Erust	–	–	1	–	14	–	15	–
Halleri armee	–	4	–	9	–	36	–	49

Ohvitserid on olnud kõigi armeede aluseks nii minevikus kui ka tänapäeval. Kui nad annavad sõduritele väljaõpet, sisendavad nad nendesse oma harjumused, käitumise lahinguväljal ja taktika. Näiteks ei olnud Poola leegionidel suurtükiväge peale mõne nõrga välisuurtükiväerügemendi. Seega ei teadnud leegionidest tulnud ohvitserid, mis on kontsentreeritud tuli lahinguväljal, erinevalt Sinise Armeie ohvitseridest, kes ei suutnud moodsat sõjapidamist ilma ülekaaluka suurtükiväe tuletoetuseta ettegi kujutada.⁵⁵

Teisalt kasvas Poola armee üles nelja tüüpi relvastusega. Sinise Armeega tulid Prantsuse relvad, idast aga Vene tüüpi suurtükid ja teised

⁵³ Tomasz Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918* (Varssavi: PAN, 1984), 37.

⁵⁴ Autori kokkuvõtteid artikli Piotr Madajczyk, „Kształtowanie się korpusu oficerskiego Wojska Polskiego w latach 1919–1921,“ *Kwartalnik Historyczny* 3 (1984): 494 järgi.

⁵⁵ Piłsudski, *Rok*, 1989), 32–35.

relvad. Näiteks kasutas Poola armee esimestel aastatel üheksat eri tüüpi jalaväe ja ratsaväe standardvintpüsse (enamik neist seejuures erineva kaliibriga) ning 16 eri tüüpi üle 75 mm haubitsat ja kahurit (vt tabel 2). See tegi sõjaväelogistika keeruliseks. Äärmuslikumatel juhtudel olid eri tüüpi jalaväevintpüssid isegi ühe ja sama rügemendi eri pataljonides.

Tabel 2. Poola sõjaväe kahurite ja haubitsate tüübid 1920. aastal⁵⁶

Suurtüki või kahuri tüüp	Päritolu	Kahurite või haubitsate arv suurtükiväerügementides	Kahurite või haubitsate arv mereväes ja soomusüksustes	Reserv	Kokku
75 mm kahur (1897)	Prantsuse	501	–	282	783
76 mm kahur (1906)	Itaalia	24	–	96	120
76 mm kahur (1902)	Vene	159	38	125	322
77 mm kahur (1896)	Saksa	56	5	3	64
80 mm kahur (1905)	Austria	12	45	35	92
100 mm haubits (1914)	Austria	42	–	27	69
100 mm haubits (1916)	Austria	14	–	7	21
105 mm haubits (1898)	Saksa	23	–	14	37
105 mm kahur (1913)	Prantsuse	45	2	18	65
105 mm kahur (1913)	Itaalia	–	6	1	7
120 mm kahur (1878)	Prantsuse	8	–	40	48
122 mm haubits (1909)	Vene	8	3	19	30
150 mm haubits (1902)	Saksa	2	–	7	9
155 mm haubits (1917)	Prantsuse	89	–	117	206
149 mm kahur (1901)	Itaalia	4	–	8	12
210 mm mortiiir	Itaalia	4	–	4	8
Kokku		991	99	803	1893

Selline hulk logistika, taktika, keele ja traditsioonidega seotud probleeme oleksid pidanud takistama Poola armee arengut, kuid siiski seda ei juhtunud. Kahe aastaga kasvas Poola armee isikkoosseis 20 korda, 59 000-lt 1918. aastal kuni üle miljonini 1920. aastal. See oli Poola sõjaline ime. Suurimaks probleemiks osutus ohvitserikorpus, kelle sõjaväeliste tradit-

⁵⁶ Andrzej Konstankiewicz, *Broń Strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914–1939* (Lublin: UMCS, 2003), 219.

sioonide erinevused olid liiga suured. See oli väga suur probleem nii Poola ja Nõukogude Venemaa sõja ajal kui ka järgmise kümne aasta vältel.⁵⁷

Iseseisvuse esimestest päevadest alates pidi Poola armee võitlema oma riigi piiride pärast. Aastatel 1918–1921 toimus Lääne-Poolas neli ülestõusu: üks Suur-Poolas (Wielkopolska) ja kolm Sileesias.⁵⁸ Lõuna-Poolas tuli võidelda piiride pärast Tšehhoslovakkiaiga. Poolakate suurim probleem oli aga idapiir. 1919. a jaanuaris puhkes Poola – Nõukogude Venemaa sõda. Sovetid olid suurim ähvardus noorele Poola riiklusele. Pikas ja kurnavas sõjas Nõukogude Venemaaga omandas Poola armee oma lõpliku kuju. See kuju, väheste muudatustega, püsis kuni 1939. aastani. Poola relvajõudude „täisiga“ tähendas järgmiste üksuste formeermist ja varustamist:

30 jalaväediviisi,
 kuus üksik-jalaväepataljoni,
 15 ratsaväebrigaadi,
 10 lahingupioneerikompaniid,
 71 suurtükiväerügementi,
 11 sapööri-(pioneer-)pataljoni,
 üks tankirügement,
 seitse lennuväegrupi.⁵⁹

Tänapäeval näeme, et lahinguüksusi oli noore riigi jaoks liiga palju. Kuid iseseisvust pidi tagama tugev armee. 1935. aastani oli Poola armee suuruselt kolmas Euroopas. Ometi ei osutunud 20 aastat iseseisvust ning sõjalised kulutused, mis ulatusid 20–60%-ni riigieelarvest aastas, piisavaks, et kaitsta oma iseseisvust 1939. aastal.

Rühmal sõltumatutel aktivistidel õnnestus oma ideedega poola rahvast nakatada. Mõnesajast relvastamata Laskurite Seltsi liikmest 1910. aastal kuni tuhandete sõjaväelasteni I maailmasõja ajal suudeti luua mil-

⁵⁷ Andrzej Garlicki, *U źródeł obozu belwederskiego* (Varssavi: PWN, 1978), 321.

⁵⁸ Poolakate ülestõusud enne I maailmasõda Saksamaale kuulunud poolakatega asustatud aladel: 1918–1919 Suur-Poolas ning 1919. a augustis, 1920. a augustis ning 1921. a maist juulini Ülem-Sileesias. Ülestõusude peamine relvajõud oli Poola Sõjaline Organisatsioon. Saksa poolle võitlesid piirivalveüksused, vabakorpused, kohalikud omakaitseüksused ning ka mõned *Reichswehr*'i üksused; lisaks oli alates 1920. a-st Ülem-Sileesias ka Rahvasteliidu väekontingent, mis koosnes enamasti prantslastest, kuid oli ka brite ja itaallasi. (*Tlk.*)

⁵⁹ Stawecki, *Wojsko*, 62.

joniarmee, mis oli võimeline 1920. aastal võitma Punaarmeed. Poolakad on korda saatnud suure ime.

Poola armee „täisiga“ lõppes 1939. aastal Saksamaa ja NSV Liidu invasioonidega 20 aastat pärast selle ülesehitamist aastatel 1918–1921.⁶⁰ Kuid küsimus iseseisvuse alalhoidmise võimalustest 1939. aastal jääb väljapoole selle artikli raame.

Inglise keelest tõlkinud Toomas Hiio

Bibliograafia

- Bagiński, Henryk. *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920*. Varssavi: Książka, 1921.
- Chamot, Marek. *Entuzjazm i zwątpienie. Obraz własny Polaków w wybranej publicystyce prasowej trzech zaborów w latach 1864–1914*. Toruń: UMK, 2003.
- Chawalba, Andrzej. *Historia Polski 1795–1918*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2000.
- Chrzanowski, Wojciech. *O wojnie partyzanckiej*. Pariis, 1835.
- Czerep, Stanisław. *II Brygada Legionów Polskich*. Varssavi: Bellona, 2007.
- Davies, Norman. *White Eagle, Red Star: The Polish-Soviet War 1919–20*. London: Orbis Book, 1984.
- Garlicki, Andrzej. *U źródeł obozu belwederskiego*. Varssavi: PWN, 1978.
- Hupert, Witold. *Operacje wojny światowej w wyborze*. Varssavi: Książnica-Atlas, 1925.
- Ihnatowicz, Ireneusz. *Spółeczeństwo polskie 1864–1914*. Varssavi: KWK, 1988.
- Jabłoński, Henryk. *Narodziny Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1919)*. Varssavi: PWN, 1962.
- Jagiełło, Zdzisław. *Piechota Wojska Polskiego 1918–1939*. Varssavi: Bellona, 2007.
- Jasienica, Paweł. *Dwie Drogi. O Powstaniu Styczniowym*. Varssavi: Pruszyński i Ska., 2009.
- Józef Piłsudski. *Pisma zbiorowe*, toim. Kazimierz Świtalski. Varssavi: Instytut Józefa Piłsudskiego, 1937.
- Karski, Jan. *Story of The Secret State*. London: Penguin Classic, 1999.

⁶⁰ Joanna Zych, „Powojenna działalność niezależnych kombatanów Środowiska Świętokrzyskich Zgrupowań Partyzanckich Armii Krajowej „Ponury“ – „Nurt““, – *Polscy weterani i kombataneci wczoraj i dziś*, toim. Piotr Lotarski (Varssavi: Akademia Obrony Narodowej, 2016), 54.

- Kieniewicz, Stefan. *Polska XIX wieku: państwo, społeczeństwo, kultura*. Varssavi: Wiedza Powszechna, 1986.
- Kieniewicz, Stefan. *Trzy powstania narodowe: kościuszkowskie, listopadowe i styczniowe*. Varssavi: Książka i Wiedza, 1994.
- Konstankiewicz, Andrzej. *Broń Strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914–1939*. Lublin: UMCS, 2003.
- Kukiel, Marian. *Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej 1795–1815*. Poznań: Nakł. Zdzisława Rzeckiego i Ski, 1912.
- Kukiel, Marian. *Zarys historii wojskowości w Polsce*. London: Orbis, 1949.
- Kutrzeba, Tadeusz. *Wyprawa kijowska 1920 roku*. Varssavi: Wydawnictwo Polskie, 1938.
- Lasota, Jacek. *Asymetria w walce zbrojnej*. Varssavi: AON, 2014.
- Łojek, Jerzy. *Szanse Powstania Listopadowego*. Varssavi: PAX, 1986.
- Madajczyk, Piotr. „Kształtowanie się korpusu oficerskiego Wojska Polskiego w latach 1919–1921,” *Kwartalnik Historyczny* 3 (1984): 493–210.
- Mawdsley, Evan. *Wojna Domowa w Rosji 1917–1920*. Varssavi: Bellona, 2010.
- Michalak, Paweł. *Czyn Zbrojny Legionów Polskich*. Koszalin: WH PK, 2015.
- Mierosławski, Ludwik. *Instrukcja powstańcza*. Parys, 1862.
- Moczulski, Leszek. *Przerwane powstanie polskie 1914*. Varssavi: Bellona 2014.
- Nałęcz, Tomasz. *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*. Varssavi: PAN, 1984.
- Nowak, Tomasz. *Historia oręża polskiego 963–1795*. Varssavi: MON, 1984.
- Nowak-Jeziorański, Jan. *Courier from Warsaw*. Detroit: Wayne State University Press, 1982.
- Pajewski, Janusz. *Odbudowa państwa polskiego 1914–1918*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005.
- Piłsudski, Józef. *Moje pierwsze boje*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1988.
- Piłsudski, Józef. *Rok 1920*. Varssavi: Dwa Kolory, 2014.
- Przybylak, Michał. „Weterani Powstania Styczniowego w II Rzeczypospolitej,” – *Polscy weterani i kombataneci wczoraj i dziś*, toim. Piotr Lotarski. Varssavi: Akademia Obrony Narodowej, 2016.
- Przybylak, Michał. *Opinie polskiego korpusu oficerskiego na temat I Wojny Światowej na łamach Bellony w latach 1918–1927*. Praca magisterska: Uniwersytet Warszawski, 2013.
- Szabo, Franz A. J. *The Seven Years War in Europe 1756–1763*. London: Routledge, 2008.
- Szaniawski, Józef. *Marszałek Piłsudski w obronie Polski i Europy*. Varssavi: Ex Libris, 2008.

- Stawecki, Piotr. *Wojsko marszałka Józefa Piłsudskiego 1926–1935*. Varssavi: RYTM, 2004.
- Stolzmann, Karol B. *Partyzantka, czyli wojna dla ludów powstających najwłaściwsza*. Varssavi: MON, 1959.
- Suleja, Włodzimierz. *Józef Piłsudski*. Wrocław: Ossolineum, 2009, 139.
- Żarkowska, Anna. *Dziedzicwo Rewolucji 1905–1907*. Varssavi: Muzeum Niepodległości w Warszawie, 2007.
- Zych, Joanna. „Powojenna działalność niezależnych kombatantów Środowiska Świętokrzyskich Zgrupowań Partyzanckich Armii Krajowej „Ponury“ – „Nurt“;“ – *Polscy weterani i kombatanci wczoraj i dziś*, toim. Piotr Lotarski. Varssavi: Akademia Obrony Narodowej, 2016.
- Tarczyński, Marek. *Generalicja powstania listopadowego*. Varssavi: MON, 1980.
- Tomicki, Jan. *Polska Partia Socjalistyczna 1892–1948*. Varssavi: Książka i Wiedza, 1983.
- Trawiński, Witold. *Odyseja polskiej Armii Błękitnej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989.
- Urbankowski, Bohdan. *Józef Piłsudski – marzyciel i strateg*. Varssavi: RYTM, 2014.
- Wiśniewska, Małgorzata. *Związek Strzelecki 1910–1939*. Varssavi: Neriton, 2010.
- Wrzosek, Mieczysław. *Dzieje oręża polskiego 1794–1938*. Varssavi: MON, 1973.
- Wrzosek, Mieczysław. *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej, 1914–1918*. Varssavi: Wiedza Powszechna, 1990.